

גלגולו של גלגול

הרהורים על ההצגה "שעת הגלגול" בביצוע קבוצת רות קנר

מאת: טלי קונס

בפרק האחרון של "טבעות שבתאי" מאת ו"ג זבאלד (1995), פרק העוסק כולו בגלגוליהם של תולעת המשי ושל ענף ייצור המשי לאורך העת החדשה – בספר העוסק כולו בגלגולי הקורבן ובצורות החורבן של המין האנושי – מסופר על הפליטים ההוגנוטים שנמלטו מצרפת אל אנגליה בתחילת המאה ה-18 והחלו שם בטוויית חייהם מחדש באמצעות אמנות האריגה שהביאו עמם. כך הם מתוארים: רתומים אל נולי עץ, רכונים תמידית על דוגמת ענק שאחזת התודעה בה מחשבת להישמט בכל רגע, גופים מפותלים, חשופים, העמלים בלי הפוגות על מלאכתם. זבאלד מדמה אותם בהנף קולמוס לסופר הכפוף על דפיו, שעל גביהם הוא טווה עלילה רחבת יריעה.

דומה שהטקסט המורכב של זבאלד, הנשזר כמאליו בדמויות אקסצנטריות ובציטוטים מאנציקלופדיות ומדו"חות צבאיים, מתקשט בנזירים פרסיים ובקיסרים סיניים ומגולל תיאורים זואולוגיים מפורטים לצד התרחשויות היסטוריות מסמרות שיער, הוא ביטוי טוב מאין כמוהו לדימוי הזה – מלאכת מחשבת של מוטיבים נשנים, של רגעי אימה ואירוניה, של משחק צל ואור, המתגרה בקורא בלי הרף ומזמינה אותו לקרוא את המשמעויות המסתתרות בין המילים, להפריד בזהירות את הסיבים השזורים יחדיו, לעקוב אחר חוט השני הפתלתל של רעיון שמבליח ונעלם אך מתגלגל בהתמדה ובגלגוליו עוטה עוד ועוד נימי רעיונות ופתילי עובדות עד שהוא הופך לפקעת צמרירית וסבוכה העומדת תדיר על סף בקיעה.

ואכן, אין טובים מטוואי המשי לספר את סיפורו של האסון האנושי, של האדם המשועבד. או במילותיה של צו-שי, הקיסרית-האלמנה של סין בשלהי המאה ה-19, שחיבתה לטוואי המשי מתוארת בפרק אחר בספר זה: "הם היו בעיניה העם המושלם – שש לשרת, נכון למות, כשיר בכל עת להתרבות בתוך זמן קצר, משוקע כל כולו במטרה היחידה שלה נועד, היפוכם הגמור של בני האדם, שעליהם אין לסמוך כלל ועיקר." שכן אותם גלמים זחלים, מכונות-יצרים שכל עיסוקם רבייה, אכילה והפרשה, שאינם אלא בעל חיים המצומצם למהותו הבסיסית ביותר, נעקרו על ידי האדם ממולדתם שבאסיה, שם גדלו באוויר החופשי, ונדדו עמו למחוזות מרוחקים רק בשל תועלתם המרובה ודרישותיהם המועטות. ברבים מהמקרים, משנתגלה כי הסביבה החדשה אינה הולמת את צרכיהם, הופקרו הגלמים הפליטים למותם. אין תמה אפוא שהם תפורים בתך נסתר בהיסטוריה הרוויה אלימות ורוע של המין האנושי, המגוללת לכל אורכו של הספר – בתחילה כמין קו חיוור, נוכח-נפקד, המדגיש את הזוועה הראשית, האנושית, ולבסוף, באותו פרק אחרון, כגיבורות, כדגם המרכזי.

בדרך זו בחרו גם רות קנר וקבוצת התיאטרון שלה בהצגה "שעת הגלגול", המבוססת על אותו פרק. טוואי המשי, גיבורה הראשי של ההצגה, נוכח כמעט לכל אורכה של ההצגה במסכי טלוויזיה ובקטעים מן הטקסט של זבאלד, המסופר מפי השחקנים כאילו היה מחזה. פעם הוא מדוקלם, פעם הוא מושר, פעם הוא מסופר כסיפור עממי ופעם מדובר כדיאלוג לכל דבר. כל אותה שרשרת מילים שהייתה משוטחת על הנייר תופחת ומתמלאת, מתקמרת ומתכווצת ומקבלת ממד נוסף: הממד החי.

והשחקנים עצמם כאילו לועטים את המילים, מעלים אותן גרה, מקיאים אותן ושבים ומעכלים – וגופם כמו משרת את המילים, שוזר כל צליל והברה בדיוק רב ברשת עצומה של פעולות תיאטרליות. ואפילו יריעת הטקסט המורכבת הזאת אינה נותרת בשלמותה בחייה החדשים על הבמה. קנר וקבוצתה פורמות וטוונות אותה מחדש, רוקמות בה חוטים זרים ותופרות בה טלאים כרצונן: קטעים מ"עליזה בארץ הפלאות", ממחזותיו של צ'כוב, ממגדיר החי והצומח של ארץ ישראל ומידיעות ותמונות עיתונות. לתוך החלל הריק נארגות שורות באנגלית בריטית מתנשאת, אחר כך בצרפתית מדוברת מן המאה ה-18, לכבוד רשימת הבדים המפורטת בפרק הופכת הבמה למועדון אפלולי והשמות המצלוליים מזדמזמים כנעימת ג'ז, ופתאום ניתנות הוראות במה, "עכשיו ברגש", "עכשיו בחומרה", השחקנים מביימים את עצמם, המילים מתפתלות בפיהם, מתחככות, מתלעלעות, מתענבלות, מתכתשות, משתפתות, ובתוך כך מנסות להשתחרר מכבליהן, לצאת אל אוויר העולם. ושוב ושוב מודגשות הברות ומזדמרים סופי מילים, שתי וערב של אינטונציות ועיצורים. דומה כאילו טוואי המשי עצמו, בכרסומו הבלתי נלאה, נוגס בהן מעט-מעט ומפיק מחלקיהן המעוכלים עלילה חדשה, חלופית.

אולם הסיפור המסופר נשאר כשהיה – זהו סיפורו של חסר הסיפור, של מי שסיפורו נעשה קרעים-קרעים. כך בסצנת כיתה בהצגה: מילותיו של זבאלד מושמות בפיו של מורה המנסה להבהיר לתלמידותיו את חוקי הכפייה המסובכים שהטילו שליטי גרמניה על עמם בשלהי המאה ה-18 כדי לקדם את ענף ייצור המשי, חוקים מפורטים מאין כמוהם שאילצו את בני העם להפריש שטחים ועצים מאדמתם לטובת גידול תולעי המשי, לנטוע עצי תות שנקנו מחברת המשי הממשלתית כבתי גידול לתולעי המשי, לטפל בעצים ובתושבותיהן, להעסיק בתשלום בכל יישוב פקידי מדינה שיפקחו על מילוי חובתם ולממן מקופת יישוביהם את כל ההוצאות הכרוכות בכך. אלא שבמהלך השיעור מתחיל להישזר באריג הטקסטואלי חוט נוסף, מרדני, משפטים חדשים, מקומיים, סוררים, הניתזים מפיהן של התלמידות המשננות את החומר הנלמד ומבלבלים גם את המורה, המדקלם את התורה שהורבצה בו עצמו מילדות. העובדות העיתונאיות הלקוחות ממצייאות מוכרת לנו היטב, מדיווחי כלי התקשורת בקיץ האחרון על המלחמה וההרג, נפלטות מפי התלמידות כהפרשה ומשתחלות במשנה הממלכתית הסדורה. כך, במלאכת שתי וערב תיאטרונית, מתערב לו פתאום הערבי ועובר בתשתית האחידה למראית עין של העברית, קם על יוצרו ושב ושוזר את זרותו בבד שממנו נפרם. ואנו הצופים, היושבים כל העת בין השחקנים ומשתתפים בהצגה, בשום פנים אין מתעלמים מאתנו, אלא שוזרים אותנו במחזה ובחלל, נעשים פתאום מודעים למסכים הרבים מסביבנו שמקרינים מזמן לזמן את הרחוב התל-אביבי הרוחש חיים שבחוץ.

את אותו מאבק בין שתי וערב, בין קווי האנך לקווי האופק של היצירה והקיום, בחרה הקבוצה לסיים בשחקנים העומדים בשורה, ידיהם מורמות באוויר, צלובות, והם מזמרים מזמורי כנסייה מהולים בשירי ילדות. הזחל במסכי הטלוויזיה מפרכס, מפרפר, מקרטע ובעויות של כאב מתנער מעולו, מצמח כנפיים ומתעופף. זמרתם של השחקנים היוצאים מן הבמה הופכת לשיר קינה הולך ומתרחק. אנחנו נשארים על הבמה, לבד.